

BALTŲ IR SLAVŲ KALBŲ VARDAŽODŽIŲ DARYBA

(senosios bendrybės ir skirtybės)

Tiriant baltų ir slavų kalbų santykius, dažniausiai remiamasi fonetikos, morfologijos bei leksikos duomenimis. Žodžių darybos bendrybės paprastai tik trumpai suminimos, specialių šios srities darbų tėra labai nedaug. Neretai ir tos pačios žodžių darybos bendrybės aiškinamos visai skirtingai. Užtenka prisiminti I. Duridanovo¹ ir V. Martynovo² pranešimus VII-ajame slavistų kongrese. Jie abu lygino baltų ir slavų kalboms bendrus vardažodžių darybos afiksus ir priėjo prie visiškai priešingų išvadų. I. Duridanovas, apžvelgęs 7 skirtingus šių kalbų darybos afiksų chronologinius sluoksnius, padarė išvadą, kad baltų-slavų kalbų bendrystės laikotarpiu nebuvo vieningo vardažodinių priesagų fondo. Tuo būtų galima remtis kaip papildomu argumentu neigiant baltų-slavų prokalbės buvimą. Antra vertus, V. Martynovas nusprendė, kad daug bendrų darybos inovacijų, būdingų tik baltų ir slavų kalboms, rodančios kadaise egzistavusią baltų-slavų prokalbę (vėlesniuose darbuose vadinamą baltų-slavų dialektų kontinumu ir kildinamą iš protobaltų kalbos³).

Iki šiol dažniausiai baltų ir slavų kalbų darybos bendrybės ir skirtybės buvo nagrinėjamos atskirai. Šiame straipsnyje bandoma į keletą iš jų pažvelgti bendrai visos darybos sistemos požiūriu.

Vediniai su * $-(i)_{\alpha}o-$ * $-(i)_{\alpha}i\bar{o}- / -(i)_{\alpha}i\bar{a}-$

Senosius baltų ir slavų kalbų tarpusavio santykius neblogai atspindi vedinių su * $-(i)_{\alpha}i\bar{o}- / -(i)_{\alpha}i\bar{a}-$ raida.

¹ Д у р и д а н о в И. А. Към стратиграфията на имените типове в славянските и балтиските езици.- Славянска филология. София, 1973. Т. 1. С. 27-36.

² М а р т ы н о в В. В. Праславянская и балто-славянская суффиксальная ледивания имен [to]iau - Праслав]. Минск . 1973.

³ Žg., pvz.: М а р т ы н о в В. В. Балто-славянский инновационный процесс в области именного словообразования.- Baltistica, 1977. 2 priedas. P. 107 tt.; е г о ж е Балто-славяно-иранские языковые отношения и глоттогенез славян.- Балто-славянские исследования 1980., М., 1981. С. 16-26; е г о ж е Язык в пространстве и времени: К проблеме глоттогенеза славян. М., 1983 ir kt. Šio požiūrio kritika žg. О т к у п щ и к о в Ю. С. Балтийский и славянский. - Сравнительно-типологические исследования славянских языков и литератур. П., 1983.

Kadaise su šiuo formantu buvo daromi būdvardžiai. Slavų kalbose, kaip ir daugelyje kitų indoeuropiečių kalbų, šio tipo vediniai buvo produktyvūs, pvz.: s. sl. *slověčь* "žmogaus", *otičь, otičii* "tėvo", *kozii* "ožkos"⁴, plg. gr. *ἵππιος*, s. ind. *aśv(i)yaḥ* "arklio", gr. *οὐράνιος* "dangaus", s. ind. *udaniyaḥ* "susidedantis iš vandens" ir t. t.

Baltų kalbose būdvardžių su *-(i)io-* tėra tik relikto, pvz.: lie. *drapānis* "drapaninis", *samānis* "samaninis", *trainijas* "išlaidinis"⁵, la. *sālijs* "sūrus", *vidijs* "vidurinis"⁶. Matyt, baltų kalbose juos anksti ėmė stumti iš vartosenos priesagos **-ino-* būdvardžiai. Dėl formantų **-ino-* ir *-(i)io-* kontaminacijos atsirado nauja priesaga **-injo-*, ypač dari baltų kalbose, pvz.: lie. *akmeninis, aguoninis, kailinis*, la. *dzelzinis* "geležinis", *lapiņš* "lapinis", *vakariņš* "vakarinis". Būdvardžių su **-injo-* esama ir slavų kalbose, tik jų čia žymiai mažiau (pvz., s. sl. *bratn'ь* "brolio", *utrn'ь* "rytinis"). Kad šis priesagų mišinys gali būti labai senas, leidžia spėti būdvardžiai su panašiai išplėsta priesaga **-inejo-* (< **-ino-* + **-ejo-*) sen. graikų bei lotynų kalbose (pvz.: lo. *ferrugineus* "geležinis, rudos spalvos", gr. *κεδρινός* "kedrinis"⁷).

Nuo seno su *-(i)iā-* daromi kolektyvų pavadinimai, pvz.: lie. *brolijà*, sl. **brat(r)ŭja* "šeimyna", gr. *φρατρειά* "giminė, padermė", lo. *vicīnia* "kaimynai", go. *tainjō* "pintinė, krepšys", s. ind. *rathyā* "daug vežimų".

Baltų, slavų, indoiranėnų, rečiau sen. graikų ir sen. germanų kalbose darybos galūnė **-iā-* vartojama ir veiksmažodžių pavadinimams daryti, pvz.: lie. *ėdžia* "ėdimas", la. *ēža* "valgymas", sl. **ědja* "valgymas; valgis; pašaras", s. ind. *vidyā* "žinojimas", gr. *μαυιά* "šėlimas, siautėjimas", go. *brakja* "kova, mūšis".

Slavų kalbose nuo seno plačiai daromi ypatybių bei kolektyvų pavadinimai ir su **-ijo-* pvz.: sl. **sedorovŭje* "sveikata", **starŭje* "senatvė; seni daiktai", **gvozďje* "vinys", **borŭje* "pušynas"⁸.

Tokios reikšmės daiktavardžiai su *-(i)io-* (dažniausiai bevardės giminės) gana paplitę ir kitose indoeuropiečių kalbose, pvz.: s. ind. *sakhya-* "draugiškumas", *kāidārya-* "ariamų laukų gausa", lo. *collegium* "draugija, sąjunga", gr. *συμπόσιον* "puota; puotaujantys", go. *reiki* "karalystė", s.v.a. *gestirni* "žvaigždės". Vienas šio tipo vedinys gali būti paveldėtas iš indoeuropiečių prokalbės sl. **sənŭje*, s. ind. *svapn(i)yam*, lo. *somnium*, gr. *ἐν-ὕπνιον*, gal ir lie. *sapnŭs*, la. *sapnis* "sapnas" (t. y. ide. **suopn(i)io-* "sapnas" : **suopno-* "miegas"⁹), plg. dar sl. **ustŭje* ir lo. *ōstiūm, austium* "upės žiotys" (Sławski SIP I 86).

⁴V a i l l a n t A. Grammaire comparée des langues slaves [toliau - Gram.]. Paris, 1974. T. 4. P. 429-439.

⁵S k a r d ž i u s P. Lietuvių kalbos žodžių daryba [toliau - ŽD]. V. 1943. P.62., 80.

⁶E n d z e l i ņ s J. Latviešu valodas gramatika [toliau - LVG]. Rīgā, 1951, lpp. 276-277; E n d z e l y n a s J. Baltų kalbų garsai ir formos [toliau - BKGF]. V., 1957. P. 68.

⁷B r u g m a n n K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen.- Strassburg, 1906. Bd. 2. T. 1 [toliau - Grdr]. S. 273; H o f m a n n J. B., L e u m a n n M. Lateinische Grammatik [toliau - LG]. München, 1928. S. 206.

⁸П о т е б н я А. Из записок по русской грамматике. М., 1968. Т. 3. С. 24-36; S ł a w s k i F. Za-ryś słowotwórstwa prasłowiańskiego.- Słownik prasłowiański [toliau - SIP]. Wrocław etc., 1974. T. 1. S. 85-86; Д е г т я р е в В. И. О происхождении первоначальном значении праславянского тила имен собирательных на -ije.- Этимология, 1981. М., 1983. С. 50-58.

⁹B r u g m a n n Grdr 188; M e i l l e t A. Introduction a l'etude comparative des langues indo-européennes.

Baltų kalbose daiktavardžių su priesaga **-iō-* yra vos keletas (S k a r d ž i u s ŽD 80; E n d z e l y n a s B K G F 86) ir tarp jų vedinys lie. *galvijai* gali būti priskirtas minėtam darybos tipui (plg. sl. **pogolovje* "gyvulių skaičius", žr. M a p т ы н о в П р а с л а в. 24). Lietuvių kalbos ypatybių pavadinimai su darybos galūne *-is* (pvz., *iļgis* : *iļgas*, *šaltis* : *šaltas*), dabar turintys *iō* kamieno formas, galėjo kadaise būti *i*-kamieniai (plg. s. sl. *zals* "piktumas" : *zals* "piktas", *zelen* "žalumas" : *zelen* "žalias", žr. B r u g m a n n Grdr 172-173; S k a r d ž i u s ŽD 53). Tai remtų ir šakninis jų kirčiavimas. Taip pat vėliau *iō* kamieno formas gavo ir baltų kalbų veiksmonių pavadinimai su darybos galūne *-is/-is*¹⁰, plg. lie. *ėdis*, pr. *īdis* (Essen) III 49₁₃ ir sl. **(j)ědv* bei lie. *irm-ėdis (-ies)* "gripas"¹¹.

Baltų, slavų ir germanų kalbose su **(i)ō-* daromi y p a t y b e s t u r e t o j ū p a v a d i n i m a i, pvz.: lie. *bēris*, la. *bēris* "bėras žirgas", serb.-kroat. *mlāh* (< **mold'ь*), lenk. *nów*, *nowiu* "jaunas mėnulis" (M a p т ы н о в П р а с л а в. 22), go. *hairdeis* "piemuo" (plg. lie. *keŗdžius*, žr. F r a e n k e l LEW 242), go. *asneis* "padienis darbininkas"¹².

Kai kurie sudaiktavardėję būdvardžiai su **(i)ō-* gana seniai gavo v e i k e j ū p a v a d i n i m ū reikšmę, plg. lo. *socius* "bendras, susijęs, susietas" ir "draugas, kompanionas, giminaitis", s. skan. *seggr*, s. angl. *secg* "palydovas" (< **soq'ios* : **seq'* - "sekti"¹³). Baltų ir slavų kalbose veikėjų pavadinimai su **(i)ō-* daromi reguliariai, dažnai greta senesnių vedinių su *-o-*, pvz.: lie. *švilpis* "kas švilpia", la. *svilpis*, "toks paukštis" (E n d z e l y n a s B K G F 66), sl. **storg'ь*, "sargas" (plg. lie. *saŗgis* ir *sárgas*, la. *saŗgs*), sl. **vod'ь* "vadas" (plg. lie. *vēdis* "jaunikis" DP 68_{11,14}, 72₄₆¹⁴ ir *vādas*, r. домо-вод "šeimininkas", ското-вод¹⁵). Su veiksmažodžiais gali būti darybiškai susiję kai kurie daiktavardžiai su **(i)ō-* ir germanų kalbose, pvz.: s. skand. *deilir* "dalintojas" : *deila*, go. *dailjan* "dalinti", go. *fauramaþleis* "valdovas" (paž. "priešais kalbantis", plg. *maþla* "kalba" ir *maþljan* "kalbėti", žr. К у б р я к о в а С Г Г Я 78; M e i d Wortb. 70). Taigi šis darybos tipas taip pat gali būti baltų, slavų ir germanų kalbų bendra darybos inovacija.

Baltų ir slavų kalbose su **(i)ō-* imta daryti ir į r a n k i ū p a v a d i n i m u s, pvz., lie. *vāzis* "vienkinkės rogės", pr. *wessis* (Reytslete) E 308 (bet plg. sl. **vozъ*, gr. *φόχος* "vežimas"), lie. *kūjis*, pr. *cugis*, t. y. *kujis* (Hamer) E 518, sl. **kyjъ*.

Paris, 1934. P. 262.

¹⁰ A m b r a z a s S. Lietuvių kalbos galūnių darybos veiksmažodžių abstraktų raida [toliau-Gal. dar.]- MA Darbai, 1987. T. 2(99). P. 91-92.

¹¹ E s k e r t R. Die Nominalstämme auf *i-* im Baltischen unter besonderer Berücksichtigung des Slawischen. Berlin, 1983. S. 96-102.

¹² К у б р я к о в а Е. С. Именное словообразование в германских языках.- Сравнительная грамматика германских языков. М., 1963. Т. 3 [toliau- С Г Г Я] С. 78.

¹³ M e i d W. Germanische Sprachwissenschaft. Bd. 3. Wortbildung [toliau - Wortb.]. Berlin, 1967. S. 70.

¹⁴ К а р а с і е ј у с J. Dėl lietuvių kalbos vedybinės giminystės termino *vėsti(s)* "imti už žmoną" kilmės ir vartosenos.- MA Darbai, 1986. T. 2(95). P. 116-117.

¹⁵ W o j t y ł a - Ś w i e r z o w s k a M. Praslaviańskie nomen agentis [toliau - PNA]. Wrocław etc., 1974. S. 17, 28 tt.

Labai seniai formantų *-(i)j̃o- pradėta dėlioti prie įvairių priesagų ir šaknies determinatyvų. Antai tokiu būdu sen. graikų kalboje kilo antrinės priesagos -οιος, -διος, -τηριος ir kt.¹⁶, lotynų kalboje – -itia, -itium, -mōnium, -torius, -icius, -īcius (H o f m a n n, L e u m a n n LG 210–214). Sudėtinė priesaga *-t̃io-/-t̃iā-, susidariusi darybos galūnei *-j̃o- prisijungus prie priesagų *-to-, *-ti- ar determinatyvo t¹⁷, siekia indoeuropiečių prokalbės laikus, plg. lie. *apačiã*, la. *apakša*, s. ind. *apatyam* "įpėdiniai", het. *appizis, apeziia* "užpakalinis, galinis" ir s. ind. *apa*, gr. ἀπό, go. *af*, lie. *põ*.

Gana sena yra ir sudėtinė priesaga *-it̃io-. L i e t u v i ū ir l a t v i ū k a l b o s e su ja dažniausiai daromi deminutyvai. Ypač jie paplitę lietuvių kalboje, pvz.: *brolytis, paukšt̃ytis, šaukšt̃ytis* ir t. t. Latvių kalbos tarmėse šio tipo vediniai, dabar beveik išnykę, dar plačiai vartojami tautosakoje, pvz.: *brālītis* "brolytis", *krūmītis* "krūmytis"¹⁸. Kilmės ir priklausymo reikšmę lietuvių ir latvių kalbose (skirtingai negu slavų kalbose) vediniai su *-it̃io- turi gana retai. Antai žemaičių tarmėje vartojami vediniai *vókytis* "vokietis", *šiaul̃ytis* "šiauliškis"¹⁹, plg. la. *latvītis* "latvis", *vācītis* "vokietis", *tautītis* "jaunuolis iš svetur" (E n d z e l ī n s LVG 387; R ū k e – D r a v i ņ a DL 239–240). Be to, kai kuriose lietuvių kalbos pietvakarinėse šnektose su priesaga -ytis (-ė) daromos paauglių bei netekėjusių mergaičių pavardės, pvz.: *Jonik̃ytis, Rok̃ytis; Bakut̃ytė, Stank̃ytė* (LKA III Žemėl. nr. 111, 112).

Sunku nustatyti, kokią reikšmę turėjo priesagos *-it̃io- vediniai p. r ū s ū k a l b o j e, nes ši priesaga užfiksuota tik asmenvardžiuose (pvz., *Moldite, Blutit, Waykitte*²⁰) ir vietovardžiuose (pvz., *Lankiten, Pelite, Pelkiten*²¹). Tačiau ta aplinkybė, kad kilmei ir priklausymui žymėti priesagos -ytis vediniai vartojami daugiausia vakarinėje Lietuvos dalyje, kur yra nemaža vakarų baltams būdingų ypatybių, leidžia spėti, kad tokios reikšmės vedinių su *-it̃io- būta ir prūsų kalboje. A. Nepokupnas²², remdamasis prūsų kalbos vietovardžiuose randama priesaga -owiten, -awiten, net kelia mintį, kad sudėtinė priesaga *-ouit̃io- (<*-ouo-+*it̃io-), su kuria slavų kalbose daromi tėvavardžiai, galėjusi būti bendra slavų ir vakarų baltų kalbų inovacija. Tačiau priesagos -owiten, -awiten prūsų

¹⁶S c h w y z e r E. Griechische Grammatik. München, 1939. Bd. 1 [toliau – GG]. S. 466 ff.

¹⁷H i r t H. Fragen der Vokalismus und der Stammbildung im Indogermanischen.– IF, 1913. Bd. 32. S. 217; L o h m a n n J. F. Eine Suffixsubstitution.– ZfSlPh, 1933. Bd. 10. S. 364–365; S p e c h t F. Zur baltisch-slavischen Spracheinheit [toliau – Spracheinheit].– KZ, 1935. Bd. 62. S. 225; W a c k e r n a g e l J., D e b r u n n e r A. Altindische Grammatik. Göttingen, 1954. Bd. 2. T. 2 [toliau – AiG]. S. 698 ff. su lit.

¹⁸R ū k e – D r a v i ņ a V. Diminutiven im Lettischen [toliau – DL]. Lund, 1959. S. 232–239.

¹⁹Lietuvių kalbos atlasas / Ats. red. K. M o r k ū n a s V., 1992. T. 3 [toliau – LKA], Žemėl. nr. 10, 110.

²⁰T r a u t m a n n R. Die altpreussischen Personennamen. Göttingen, 1925.

²¹G e r u l i s G. Die altpreussischen Ortsnamen [toliau – AO]. Göttingen, Berlin, 1923. S. 257 ff.

²²Н е п о к у п н ы й А. Н. Сложный суффикс славянских патронимов (-ovitje-) – общее праславянско-западнобалтийское образование?– Tarptautinė baltistų konferencija 1985 m. spalio 9–12 d. Pranešimų tezės. V. 1985. P. 189.

kalbos vietovardžiuose galėjo atsirasti dėl prūsiškųjų formų lenkinimo (plg. lenkišką priesagą *-owicy*)²³. Juo labiau, kad baltų kalbose priesagos **-ouo-* būdvardžiai yra labai reti. Antai lietuvių kalboje turimi būdvardžiai *lapāvas* "lapo spalvos", *lināvas* "lino žiedo spalvos" gali būti padarytas pagal slavizmą *ružāvas*, *vyšniāvas* pavyzdį (S k a r d ž i u s ŽD 397). Prūsų kalboje priesaga **-ouo-/-euo-* dažniausiai įeina į kitų būdvardinių priesagų sudėtį, pvz.: *drūktawingiskan* (gestrengen) III 119₁₁, *ginnewings* (freuntlich) III 85₁₋₂, acc. sg. *warewingin* (gewaltige) III 97₆₋₇. Ir šie vediniai neturi senosios kilmės, priklausymo reikšmės, kurią išlaikė slavų kalbų būdvardžiai su **-ouo-* (plg. s. sl. *Petrovs* : *Petr̃s* ir s. ind. *Viṣṇavaḥ* : *Viṣṇu*). Tik kilmę ar priklausymą reiškiantys vediniai galėjo padėti pamatą sudėtinei priesagai **ouit̃io-*.

S l a v ū k a l b o s e vediniai su **-it̃io-* tą reikšmę ir turi. Su šia priesaga daromi ir deminutyvai, bet tik sen. slavų, serbų–kroatų ir slovėnų kalbose ir reiškia dažniausiai mažus gyvius ir kai kur vaikus²⁴. Kai kurie iš jų turi aiškius atitikmenis lietuvių kalboje, plg. piet. sl. *ògurit'ь* ir lie. *ungurýtis*, piet. sl. *vŕ'čit'ь* ir lie. *vilkýtis* ir kt. (S l a w s k i SIP II 55). Tačiau tose pačiose pietų slavų kalbose priesagos **-it̃io-* vediniai dar reiškia ir kilmę, pvz.: piet. sl. *božit'ь* "Dievo sūnus", *bràtit'ь* "brolio sūnus". Taip pat čia nuo seno su šia priesaga daromi tėvavardžiai, pavardės, genčių, vietų vardai²⁵, kurie paplitę ir kitose slavų kalbose²⁶. Taigi priesagos **-it̃io-* vedinių deminutyvinė reikšmė slavų kalbose yra antrinė, atsiradusi vėliau.

S e n. g e r m a n ū k a l b o s e (daugiausia vokiečių aukštaičių kalboje) priesagos **-it̃io-* vediniai dažniausiai žymėjo kolektyvus (pvz., v.v.a. *pfluogide* "ariamų jaučių pora", *geveteride* "tėvai"), retkarčiais priklausomybę (pvz., v.v.a. *vingeride* "piršto žiedas"). Aiškių deminutyvų su šia priesaga, atrodo, germanų kalbose iš viso nėra. Jiems artimi nebent tokie vediniai kaip v.v.a. *gōtīde* : *gōte* "krištatevis" (M e i d Wortb. 149–150).

Priesaga **-it̃io-* veikiausiai atsirado darybos galūnei **-io-* prisijungus prie būdvardinės priesagos **-ito-* (plg. lie. *akýtas*, s. sl. *mastit̃s* "riebus, nutukęs", lo. *auritus* "turintis ilgas ausis; atidžiai klausąs"). Baltų, slavų ir germanų kalbų seniausiais raidos laikais vediniai su **-it̃io-* galėjo žymėti ypatybės turėtojus kaip ir kai kurie kiti vediniai su darybos galūne **-io-*. Šią reikšmę dar galime įžvelgti kai kuriuose baltų ir slavų kalbų vediniuose su **-it̃io-*, pvz.: lie. *ausýtė* "žeminė kepurė su ausimis", *eglytis* "eglutėmis austas audeklas", la. *lēnitis* "šiltas pietų ar vakarų vėjas" : *lēns* "šiltas", *jaunite* "marti, jaunoji; jaunoji motina; pamotė" : *jauns* "jaunas" (R ū k e – D r a v i ņ a DL 240), piet. sl. *golit'ь* "nuogas, vargšas žmogus" : *gol̃s* "nuogas" (S l a w s k i SIP II 57–58).

Vedinių su priesaga **-it̃io-* specializacija, matyt, vyko vėliau, jau atskirose kalbų grupėse. Germanų kalbose priesagos **-it̃io-* vediniai gavo kolektyvų reikšmę. Šios reikšmės atspindžių galima rasti ir kai kuriose lietuvių kalbos vediniuose su *-ytė*, pvz.: *beržytė* "beržynas", *eglytė*

²³Plg. Gerulis AO 212–213; G ó r n o w i c z H. Das altpreußischen Suffix *-it-* und das polnischen Suffix *-ic-* in Ortsnamen des preußischen Pomesaniens.- ZfSI, 1974. Bd. 19. S. 234 ff.

²⁴Б о ш к о в и ч Р. Основы сравнительной грамматики славянских языков. Фонетика и словообразование [toliau – Основы]. М., 1984. С. 236 и сл.

²⁵R o s p r o n d S. Południowosłowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem **-itj-*. Kraków, 1937. S. 115–156.

²⁶T a s z y c k i W. Słowiańskie nazwy miejscowe. Kraków, 1946. S. 27 tt.

"eglynas" (S k a r d ž i u s ŽD 356). Slavų kalbose ypatybės turėtojų pavadinimai su *-itjo- tapo patronimais ir matronimais, o baltų kalbose – deminutyvais. Dėl vėlesnių baltų ir slavų kalbų kontaktų kai kuriuose baltų kalbų dialektuose (veikiausiai visų pirma vakariniuose) priesagos *-itjo- vediniai gavo kilmės ir priklausymo reikšmę, būdingą slavų kalboms, o pietiniuose slavų kalbų dialektuose – deminutyvų reikšmę, būdingą baltų kalboms.

* -tājo-, * -ējo-

Panašios kilmės yra ir priesagų *-tājo- (< *-tā-+*-jo-), *-ējo- (< *ē+*-jo-) vediniai. Senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, ypač parašytuose Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių ir Didžiosios Lietuvos žemaičių tarmių pagrindu, randame nemaža vedinių su priesaga *-tājo- iš pirminių veiksmažodžių. Antai daugelyje XVI–XVII a. vartojama ne tik vedinys *artójas*, paplitęs ir dabar, bet ir veikėjų pavadinimai *apgintojas* "gynėjas", *atpirktojas* "išgelbėtojas", *nusidėtojas* "nusidėjėlis", *padėtojas* "padėjęjas", *sutvertojas* "kūrėjas" ir kt.²⁷ Šie vediniai išlaikė senąją darybos struktūrą. Priesagos *-tājo- vediniai susidarė prie veiksmažodinių būdvardžių (resp. dalyvių) su priesaga *-to-/-tā- prisijungus darybos galūnei *-jo-. Vėliau *artójas* tipc vedinius imta darybiškai sieti su veiksmažodžiais ir išskirti nebe darybos galūnę *-jo-, o sudėtinę priesagą *-tājo-.

Iš tos pačios darybos galūnės *-jo-, tik prijungtos prie kamiengalio ē, atsirado ir priesaga *-ējo-. Galimas daiktas, iš pradžių su *-ējo- buvo daromi ypatybės turėtojų pavadinimai iš ē kamiens daiktavardžių, plg. lie. *prekėjas* "pirklys" : *prėkė*, *molėjas* "malėjas" : *mōlē* "malimas", *sėjėjas* : *sējė* "sėjimas" (S k a r d ž i u s ŽD 83). Latvių kalbos tarmėse randame vardažodinių būdvardžių su *-ējo-, pvz.: *galējs* "galinis" : *gals* "galas"²⁸. Vardažodinių vedinių su šia priesaga esama ir slavų kalbose, pvz.: piet. sl. *brzějъ* "greita upės tėkmė" : *brzъ* "greitas", sl. **bratějъ* "broliukas" : **brats* "brolis" (S l a w s k i SLP I 87). Vėliau priesagos *-ējo-, pvz.: vedinius imta sieti su -ē- kamiens veiksmažodžiais, iš pradžių, matyt, tiek pirminiais, tiek ir mišriojo tipo bei išvestiniais, plg. lie. *nešėjas* : *nėšė* ir *auklėjas* "auklėtojas" BP II 501_{14–15}; LT I 198 : *áuklėjo*, *apkalbėjas* "apkalbėjas" Ch 3 Moz 19, 16 : *apkalbėjo*, *atimdinėjas* "atimdinėtojas" B 440 : *atimdinėjo*.

Jau gana seniai pradėta diferencijuoti priesagų *-tājo- ir *-ējo- darybos funkcijas: su priesaga *-tājo- imta daryti veikėjų pavadinimus iš išvestinių ir mišriojo tipo veiksmažodžių, o su priesaga *-ējo- – iš pirminių veiksmažodžių. Šis procesas jau vyko lietuvių kalboje XVI–XVII a., ypač vidurio ir rytų aukštaičių šnektose (a u t. Pries. 10⁷–108). Dabartinėje lietuvių kalboje, išskyrus vedinį *artójas* veikėjų pavadinimai su priesaga *-tājo- iš pirminių veiksmažodžių yra beveik išnykę, taip pat nebėra ir priesagos *-ējo- vedinių iš išvestinių ir mišriojo tipo veiksmažodžių, kurie buvo reti jau XVI–XVII a.

Latvių kalboje priesagos *-tājo- vedinių iš pirminių veiksmažodžių iš viso nebeliko. Jų buvimą senovėje, J. Endzelyno (LVG 383) nuomone, rodo tarmėse paplitęs vedinys *arājs*

²⁷ Plačiau žr. A m b r a z a s S. Priesagų -tojas ir -ėjas vedinių raida [toliau – Pries.]. MA Darbai, 1989. T. 2(107). P. 105–107.

²⁸ E n d z e l i n s LVG 280; В у л а н е А. В. Имя прилагательное и его синтаксические функции в верхнелатышском диалекте. Автореф. канд. дисс. Рига, 1986. С. 7–8; L a u m a n e В. Apelatīvi un toponīmi ar -ēj-, -ij- un -ien- Kurzemē. Baltistica, 1989. 3(1) priedas. P. 147 tt.

"artojas", kuris kildinamas iš *artājs, o galbūt J. Langės žodyne užfiksuotas vedinys *liktājs* "likimo lėmėjas" ar J. Kurmino – *nukautojs* (głownik). Tiesa, kai kuriuose latvių kalbos senuosiuose raštuose ir tautosakoje pastebėta priesagos *-ēiō- vedinių iš mišriojo tipo ir išvestinių veiksmažodžių (E n d z e l ī n s L V G 279). Pavyzdžiui, J. Langės žodyne yra *dziedējs // dziedītājs, adējs // adītājs, makškerējs // makškerētājs*²⁹.

Koks priesagų *-tāiō- ir *-ēiō- santykis buvo prūsų kalboje, sunku pasakyti, nes tekstuose užfiksuoti tik du vediniai: *artoys* (Ackerman) E 236 (plg. lie. *artójas*) ir *gewineis* (Knecht) E 191³⁰.

Slavų kalbose, kaip ir dabartinėse lietuvių ir latvių kalbose, priesagos *-tāiō- ir *-ēiō- susijusios papildomosios distribucijos santykiu. Išskyrus praslavišką vedinį **ratajō*, atsiradusį dėl metatezės iš **ortajō* ir visai atitinkantį lie. *artójas*, pr. *artoys*, veikėjų pavadinimai su priesaga *-tāiō- slavų kalbose daromi iš išvestinių veiksmažodžių, dažniausiai turinčių priesagų *-ati, pvz.: r. tarm. *позыватай : позывать, оглядатай : оглядать, посажатай : посажать* (W o j t y ł a – Ś w i e r z o w s k a P N A 50). Tuo tarpu priesagos *-ēiō- vediniai daromi iš pirminių veiksmažodžių. Kai kurie iš jų turi atitikmenų baltų kalbose. Gerai žinomas yra s. rus. *швеей, шеей*³¹ lyginimas su lie. *siuvėjas* ir la. *šuvėjs*. V. Martynovas (Праслав. 24) pateikia dar porą paralelių: ukr. *носиў*, serb.–kroat. *nošaj* ir lie. *nešėjas*, ukr. *ведіў*, serb.–kroat. *vođaj* ir lie. *vedėjas*.

Nors vedinių su priesagomis *-tāiō- ir *-ēiō- darybos polinkiai yra labai panašūs, tačiau jų vieta veikėjų pavadinimų darybos paradigmoje smarkiai skiriasi. Baltų kalbose šių priesagų vediniai vyrauja, o slavų kalbose jų yra labai mažai, ir paplitę jie daugiausia sen. slavų, serbų–kroatų ir rusų kalbose (V a i l l a n t Gram. IV 529–534; W o j t y ł a – Ś w i e r z o w s k a P N A 46–52; S l a w s k i SIP I 86–87; II 53–54). Tačiau slavų kalbose dar plačiai vartojami vediniai su senąja priesaga *-tel-, kuri kartu su jos variantu *-ter- indoeuropiečių prokalbėje buvo viena iš svarbiausių veikėjų pavadinimų darybos priemonių. Baltų kalbose naujosios priesagos *-tāiō- ir *-ēiō- visai išstūmė senąją priesagą *-tel-/ter-. Išliko tik jos apofoninis variantas *-tlo-, bet jo funkcija istoriniu požiūriu antrinė: su juo daromi ne veikėjų, bet įrankių pavadinimai³².

Čia aptartos aplinkybės leidžia spėti, kad priesagos *-tāiō- *-ēiō- susidarė baltų (galbūt vakarų) kalbose ir iš čia paplito į slavų kalbas. Jos plito, matyt, tuo metu, kai priesagų *-tāiō- ir *-ēiō- darybos funkcijos buvo jau daugiau ar mažiau atsiskyrusios.

²⁹ B a l t i n a M. Lietvardu darināšanas formas nozīmes latviešu literāras valodas vēsturē.- Valodas aktualitātes 1983. Rīgā, 1984. lpp. 89.

³⁰ Apie jo darybą žr. Т о п о р о в В. Н. Прусский язык. Словарь Е-Н. М., 1979. С. 447 su lit.; M a ž i u l i s V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. V., 1988. T 1 [toliau – PKEŽ]. P. 360.

³¹ Šis vedinys užfiksuotas dar dabartinėse rusų bei ukrainų kalbose; gal čia proklauso ir lenkų kalbos asmenvardis *Szwey* (O t r e b s k i J. Gramatyka języka litewskiego. Warszawa, 1965. T. 2 [toliau – GJL]. S. 76; W o j t y ł a – Ś w i e r z o w s k a P N A 46).

³² А м б р а з а с С. К реконструкции словообразовательной системы отглагольных существительных литовского языка.- Baltistica, 1987. T. 23(1). P. 179–180.

Senujų o- kamienių priesagų keitimas

(i)io- kamienėmis

Plintant vardažodiniams ir veiksmažodiniams vediniams su *-(i)io-, baltų ir slavų kalbose pastebima tendencija senąsias o-kamienes vardažodinių priesagų formas keisti naujesnėmis (i)io- kamienėmis.

Greta senos priesagos *-iko- (apie ją žr. žemiau) kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse (daugiausia Mažojoje Lietuvoje) ir dalyje slavų kalbų (ypač čekų, slovakų, ukrainų) turimas retas jos paradigminis variantas *-ikiō-, plg. lie. *paganikis* "piemu, kerdžiaus padėjėjas" C I 952; N; K ir ukr. *погомич* "varovas", serb.-kroat. *погонић*, bulg. *погомич* "kas kopia" (M a p т ы н о в П р а с л а в. 31).

Baltų ir slavų kalbose veikėjų pavadinimai daromi su priesaga *-eliō-. Ypač jie paplitę latvių kalboje, pvz.: *gurdelis* "nuvargėlis", *smirdelis* "pasmirdėlis", *trepelis* "užsispyrėlis". Žymiai retesni jie yra lietuvių kalboje, vartojami daugiausia Žemaičiuose, bet, kaip ir latvių kalboje, turi niekinamosios reikšmės atspalvį, pvz.: *bleĩbelis* "kas greitai, tankiai kalba" Varn, *knĩselis* "knislius, knislys" Šts, *vẽpelis* "niekus vapas" Kv; Slnt; End; Ar. Slavų kalbose yra tik keli veiksmažodiniai daiktavardžiai su *-eliō-, reiškiantys gyvių pavadinimus, pvz.: sl. **č̣mel'ь* (**šč̣mel'ь*) "laukinė bitė, kamanė", **ẓ̌užel'ь* "kas zyzia, vabalas" (W o j t y ł a – Ś w i e r z o w s k a PNA 112).

Priesaga *-eliō- kilo iš būdvardinės priesagos *-elo- (plg. lie. *gaišela* "padvėsęs gyvulys" Dv). Su pastarąja veikėjų pavadinimai dar daromi germanų (pvz., s. angl. *bydel*, s.v.a. *butil* "budelis", s.v.a. *tregil* "nešikas") ir lotynų kalbose (pvz., *bibulus* "kas geria", *discipulus* "mokinys"), plg. dar gr. *δεικελός* "pateikiantis, parodantis", *εὐ-τραπελός* "lengvai besisukąs" (B r u g m a n n Grdr 366).

Taip pat iš būdvardinės priesagos *-ēlo- (plg. gr. *μιμηλός* "pamėgdžiojantis", *σιγηλός* "tylus, tylintis" S c h w y z e r GG 483) atsirado priesaga *-ēliō-, su kuria baltų ir slavų kalbose irgi daromi veikėjų pavadinimai. Jų ypač daug lietuvių kalboje, pvz.: *apsirijėlis*, *paklydėlis*, *pėrkarėlis* ir t.t. Latvių kalboje šio tipo vedinių yra vos keletas, pvz.: *pūtēlis* "lengvai pravirkstantis vaikas" (E n d z e l y n a s BKGF 84). Reti jie ir slavų kalbose, plg. lie. *smirdėlis* ir piet. sl. *sṃrděl'ь* "pasmirdėlis" (W o j t y ł a – Ś w i e r z o w s k a PNA 108). Be to, lietuvių kalboje esama ir veikėjų pavadinimų, išlaikiusių senesnę priesagos formą -ēla, pvz.: *išvirėla* "ištižėlis, tinginys" Šts, *šaukėlà* "rėksnys" Plv.

Panašiai su *-ōlo- (plg. gr. *φειδωλός* "saugantis, tausojantis" S c h w y z e r GG 484) kilo priesaga *-ōliō-, plg. lie. *kanduolỹs*, la. *kuōduolis* ir lie. *kánduolas*, la. *kuōduols* "branduolys", lie. *šokuōlis* ir bulg. *скакал* "žiogas" (M a p т ы н о в П р а с л а в. 34), lie. *žiniuōlis* "burtininkas, žiniuonis; žinovas" ir r. tarm. *эналь-щина* "išminčių sueiga"³³.

Senosios o-kamienės vardažodžių priesagos baltų kalbose labai dažnai keičiamos (i)io- kamienėmis.

Cia (i)io kamieno formas gavo ne tik būdvardžiai su priesaga *-ino-, bet ir jos apofoniniu variantu *-eino-/-oino-, plg. lie. *avižiēnis* "avižinis", *kruopiēnis* "kruopinis" (LKA III

³³ О т к у п щ и к о в Ю. В. Диалектный материал и этимология. – Этимология 1984. М., 1986. С. 197.

Zemėl. nr. 129. P. 143), sudaiktavardėjusius būdvardžius lie. *margiēnis* "storas austas audeklas", la. *skaidienis* "skiedrynas", pr. *seweynis* (Sewstal) E 229 ir senesnius retus lie. *kiaulienas* "kiaulinis", *vargienas* "vargingas", la. *variens* "galingas, stiprus", pr. *angsteina* (Morgens) III 77₂₂, taip pat lie. *avižainis* "avižinis", la. tarm. *spalaini* "spalėti", pr. *Alkayne* ir lie. *apvalainas* "apvalus", la. *dzeltains* "gelsvas", pr. *gelatynan*, t.y. *geltainan* (Gel) E 464, av. *zaraēna* "auksinis".

Lietuvių ir latvių kalbose iš senosios priesagos *-tlo- kilo naujos priesagos *-tlio-, (lie. *gurklỹs*, la. *gurklis*), *-dlio- (lie. *badēklis* "dyglys, akstinas" J; P, la. *badeklis* "badiklis") greta senesnės *-etlo- (lie. *áudeklas*, la. *audekls*), *-ētlio- (lie. *turēklis*, la. *biēdēklis* "baidyklė"), *-ātlio- (lie. *klajōklis*, la. *vazāklis* "valkata") greta *-ātlo- (lie. *žabōklas* "priemonė arkiams žaboti; spąstai"), *-itlio- (lie. *adỹklis* J; Dvd, la. *adīklis* "adiklis") greta *-itlo- (lie. *výstyklas*), *-ōtlio- (lie. *pavydúoklis*, la. *baruoklis* "penimis").

Naujas *ijo* kamieno formas turi ir nemažai kitų lietuvių ir latvių priesagų, plg. -ailis (lie. *pakarailis* "pakaruoklis; pramuštgalvis; lengvas debesėlis", la. *škirgailis* "driežas") ir -aila (lie. *pakaráila* "didelis, aukštas, sudžiuvęs žmogus"), -enis (lie. *prapuolēnis* "kas prapuolęs", la. *vedenis* "jaunikis; žentas, gyvenantis pas uošvius") ir -enas (lie. *krēkenas*), -tuvis (lie. *koštūvis*, la. *kāstūvis* "koštuvas") ir -tuvas (lie. *koštūvas*) ir t. t.

Toks (i)io kamieno brovimasis į o-kamienės priesagas slavų kalboms yra mažiau būdingas. Be minėtų priesagų *-ikio-, *-elio-, *-ēlio-, *-ōlio-, turimų ir baltų kalbose, slavų kalbose iš indoeuropietiškos priesagos *-āko- (apie ją žr. žemiau) atsirado priesaga *-ākio-, su kuria daromi daugiausia veikėjų ir ypatybės turėtojų pavadinimai (pvz., sl. **jbgračb* "žaidėjas", **kovačb* "kalvis", **bordačb* "barzdotas žmogus", **golvačb* "kas turi didelę galvą", žr. V a i l l a n t Gram. IV 321–324; W o j t y ł a – Ś w i e r z o w s k a PNA 66–74; S ł a w s k i SIP I 102).

Slavų kalbose -io kamieno formas yra gavusi priebalsiu besibaigianti senovinė priesaga *-tel-, plg. sl. **dētel'b* "kas ką nors daro, kuria", **prijatel'b* ir s.v.a. *friudil* "draugas", het. *umatall-* "pirklys", gal ir arm. *cnawl* "tėvai".

Panašiai baltų kalbose iš senosios priesagos *-ul- atsirado priesaga *-ulio-, plg. lie. *dusulỹs*, la. *dusulis*, lie. *pavidulỹs* "vyzdis" RB Joz 32,10; R II 40; MŽ II 54, pr. *weidulis* (Sehe) E 81 ir s. ind. *vidur-a* "suprantantis, nuovokus", gr. *εἰδὺλ-ίς* "nusimanantis, žinantis", taip pat het. *išhiut* "ryšys, pasižadėjimas", *takšut* "taika, santarvė", s. ind. *tumul-am* "triukšmas, sąmyšis"³⁴. Mažosios Lietuvos raštuose ir kai kuriose lietuviškose salose Gudijoje egzistuoja ir o-kamienis šios priesagos variantas -ulas, pvz.: *geidulas* "geidulys" Vln 68₂; PsD 78,30; 78,31; 81,13; Lex 4a, 13a; Q 73; B; N, *sópulas* "sopulys" Grv.

Tad visai galimas daiktas, kad polinkis keisti o-kamienės priesagas (i)io-kamienėmis pirmiausiai išryškėjo baltų kalbose ir iš čia šiek tiek išplito į slavų kalbas.

Vediniai su * - ko-

* - iko-

Tik baltų ir slavų kalbose v e i k ė j ū p a v a d i n i m a m s daryti buvo panaudota indoeuropietiška priesaga *-iko-. Antai iš veiksmazodžio **siū-* "siūti" padarytas ne tik minėtas

³⁴ B e n v e n i s t e E. Origines de la formation des noms en indoeuropéen. Paris, 1935.

priesagos *-ējo- vedinys (plg. lie. *siuv ējas*, turintis atitikmenų latvių ir slavų kalbose), bet ir priesagos *-iko- vedinys lie. *siuvikas* "siuvėjas", atitinkantis pr. *schuwikis* (Schuhwert) E 496 ir sl. **šuvьca*, plg. dar lie. *minikas*, la. *minikis*, pr. *mynix* (Gerwer) E 511 ir sl. **mьнѣцѣ*, lie. *badikas* ir sl. **bodьcъ*, lie. *paganikas* ir sl. **gonьcъ*, lie. *bėgikas* ir sl. **běžьcъ*.

Veikėjų pavadinimų su priesaga *-iko- paplitimas atskirose baltų ir slavų kalbose gerokai skiriasi.

Labiausiai jie paplitę lietuvių kalbos vakarų aukštaičių tarmėje (plg. LKA III Žemėl. nr. 114). Pavyzdžiui, J. Brodovskio žodyne šio tipo vedinių yra šiek tiek mažiau negu priesagos *-ējo- vedinių (čia jų santykis 22 : 29), o F. Kuršaičio lietuvių–vokiečių kalbų žodyne priesagos *-iko- vediniai net gerokai viršija priesagos *-ējo- vedinių skaičių (jų santykis 167 : 133). Tuo tarpu rytiečio K. Sirvydo žodyne randame tik vieną veikėjo pavadinimą su priesaga *-iko- : *lojikas* "kas loja" SD¹ 57; SD³ 141³⁵.

Šio tipo vediniai buvo, matyt, plačiai paplitę ir prūsų kalboje. Čia, be minėtų vedinių *mynix*, *schuwikis*, remiantis veiksmo pavadinimu acc. sg. *videkausnan* (Gezeugnis) I 5₂₁ rekonstruojamas veikėjo pavadinimas **vidikas* "tas kas mato, liudininkas" : *widdai* (sahe) III 113₁³⁶. Be to, V. Mažiulis³⁷ mano, kad veikėjo pavadinimas (ne deminutyvas) gali būti ir pr. *genix* (Specht) E 742 (plg. lie. *genėti*). Tuo tarpu prūsų kalbos tekstuose, kaip minėta, randame tik du veikėjų pavadinimus su priesagomis *-tājo-, *-ējo-.

Latvių kalboje veikėjų pavadinimai su *-iko- yra gana reti (E n d z e l ī n s L V G 358).

Nedaug šio tipo vedinių padaryta ir slavų kalbose, ir beveik visi jie siekia praslavų kalbos laikus; nauji veikėjų pavadinimai su *-iko- čia beveik nedaromi (W o j t y l a - Š w i e r z o w s k a P N A 82–87).

Priesaga *-iko- į veikėjų pavadinimų darybos paradigmą veikiausiai atėjo iš d e m i n u t i v ū. Daugelyje slavų kalbų ši priesaga ligi šiol yra viena svarbiausių darybos priemonių.

Deminutyvų su priesaga *-iko- būta ir baltų kalbose, daugiausia jų vakariniuose dialektuose.

Palyginti nemažai šio tipo vedinių randame prūsų kalboje, pvz.: acc. sg. *gannikan* (Frewlein) III 105₂₅, acc. sg. *madlikan* (Gebetlein) 79₁₀, *malnijkir* (Kindlein) 113₆, *stündix* (Stündlein) 56₉, acc. sg. *vijrikan* (Menlein) 105₂₄ ir kt. Reikia turėti uomenyje, kad prūsų kalbos tekstuose užfiksuotas tik vienas bendrinis daiktavardis su priesaga -elis (*patowelis* (Stiffater) E 179), kuri lietuvių ir latvių kalbose yra viena iš svarbiausių deminutyvų darybos priemonių.

Lietuvių kalboje deminutyvų su priesaga *-iko- tėra tik likučių, daugiausia aptiktų Mažosios Lietuvos raštuose, pvz.: *puodikas* "puodukas", *staldikas* "mažos arklidės" StngŽ 25. Tačiau kadaise vakarinėje Lietuvos dalyje šio tipo vedinių galėjo būti nemaža. Mat su priesaga -ikas paradigminiu variantu -ikė ir dabar reguliariai daromi deminutyvai žemaičių

³⁵ Plačiau žr. A m b r a z a s S. Lietuvių kalbos nomina agentis istoriniai ryšiai su deminutyvais.- LKK, 1991. T.29. P.4 tt.

³⁶ E n d z e l ī n s J. Senprūšu valoda [toliau – SV]. Rīgā, 1943. lpp. 49, 273; M a ž i u l i s V. Prūsų kalbos paminklai. V., 1981. T. 2. P. 70.

³⁷ M a ž i u l i s V. Altpreußische Etymologien.- ZfSl, 1974. Bd. 19. S. 216–217; PKEŽ I 349–351.

tarmėje ir gretimose vakarų aukštaičių šnektose (LKA III Žemėl. nr. 116). Žietelos tarmėje šiam reikalui vartojamas kitas priesagos *-ikas* variantas *-yka*³⁸.

Vakariniame latvių, kalbos tarmių plote deminutyvai kartais daromi su priesaga *-ikis* (R ū k e – D r a v i ņ a DL 300–305).

V. Ivanovas³⁹ su priesaga **-iko-* sieja toch. *-ške* (<**-kik-*, plg. sl. *-čikš*), B dialekte plačiai vartotą deminutyvų darybai. Vedinių su priesaga **-iko-* (< i+**-ko-*), turinčių deminutyvų ar jiems artimą reikšmę, užfiksuota dar indoiranėnų, graikų ir kitose indoeuropiečių kalbose.

Slavų kalbose su priesaga **-iko-* gana plačiai daromi ir y p a t y b ė s t u r ė t o j u p a v a d i n i m a i, pvz.: sl. **junьcь* "jaunas bulius; jaunuolis, vaikas" (plg. lie. *jaunikis*): **junъ* "jaunas", **starьcь* "senis": **starъ* "senas" ir t. t. (S l a w s k i SLP I 99–100). Baltų kalbose šio tipo vediniai yra reti, pvz.: lie. *didikas*: *didis*, *šventikas*: *šveñtas*, pr. acc. pl. *swintikens* (Heyligen) III 133₈₋₉: *swints* (heilig) III 39₁₀, la. *melnikis* "juodis (arklys)": *melns* "juodas".

Priesagai **-iko-* prisijungus prie būdvardinių priesagų **-eno-*, **-ino-* atsirado sudurtinės priesagos **-eniko-*, **-iniko-*. Senojoje rusų kalboje priesagos *-enikš* vediniai buvo daromi iš neveikiamųjų dalyvių su *-enъ*, pvz.: *ученикъ*: *ученъ*, *удавленикъ*: *удавленъ*. Taip pat ir kai kurie atitinkami vediniai su *-ьникъ* čia dar buvo darybiškai susiję su būdvardžiais, turinčiais priesagą *-ьнуй*, pvz.: *блудьникъ*: *блудьный*, *грешьникъ*: *грешьный*⁴⁰.

Baltų kalbose priesagos **-eno-* būdvardžiai yra beveik išnykę, liko tik likučių, pvz.: lie. *mėlenas* "mėlynas, pamėlynavęs", la. *slēpēns* "slaptas, klastingas". Baltų kalbose ir priesagos **-iniko-* vediniai nebesiejami su priesagos **-ino-* būdvardžiais. Jie dažniausiai daromi iš daiktavardžių, pvz.: lie. *laukinỹkas*, pr. *laukinikis* (Leman) E 407: lie. *laũkas*, pr. *laucks* III 105₁₀.

Baltų kalbose priesagos **-iniko-*, **-eniko-* nevienodai paplitusios. Lietuvių kalboje vyrauja priesaga *-inykas* (kai kuriose vakarinėse tarmėse ji gavo formą *-ininkas*, žr. LKA III Žemėl. nr. 115. P. 128–129). Priesagos *-enykas/-eninkas* vedinius randame tik kai kuriuose Mažosios Lietuvos XVI–XVII a. raštuose ir tai jie dažniausiai vartojami pramaišiu su atitinkamais priesagos *-inykas/-ininkas* vediniais. Antai J. Bretkūnas greta vedinio *godinykas* vartojo vedinį *godenykas* BB Pat 15,27, greta *griekinykas* – *griekenykas* 13,12, greta *ūkinikas* – *ūkenykė* 12,4, greta *vaidinykas* – *vaidenykė* 19,13; 21,9; 21,19; 25,24; 27,15 ir t. t.⁴¹

Prūsų kalboje vedinių su priesaga **-eniko-* randame daugiau negu su **-iniko-*. Pavyzdžiui, greta vedinių *balgninix* (Seteler) E 440 (plg. lie. *balninykas* "balnius" SD¹ 165; SD³ 403; B), *laukinikis*, *stubinikis* (Beder) E 550 čia vartojami vediniai *grikenix* (Sünder) III 67₁₈ (plg. s.

³⁸ Vidugiris A. Žietelos tarmės daiktavardis. LKK, 1969. T. 11. P. 149–150.

³⁹ Иванов Вяч. Вс. Тохарская параллель к славянским уменьшительным формам. – IV Международный съезд славистов: Славянская филология. М., 1958. Т. 2.

⁴⁰ В а р б о т Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование [toliau – ДИС]. М., 1969. С. 96–98; В л а л ы к и н а Э. А. Словообразовательная структура прилагательных в балтийских и славянских языках: именные образования с и.-е. **-no-*, **-to-*, **-mo-*, **-lo-*. Казань, 1980. С. 41–42; А з а р х Ю. С. Словообразование и формобразование существительных в истории русского языка. М., 1984. С. 96 и сл.

⁴¹ Plačiau žr. В e z z e n b e r g e r A. Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischen Texte der XVI. und der XVII. Jahrhunderts. Göttingen, 1877. S. 107–108; S k a r d ž i u s ŽD 141.

lie. *griekenykas* ir *griekinykas*), *medeniztaurwis*, veikiausiai iš *medeniz tatarwis* (Beerhūn) E 766 (plg. lie. *mēdininkas*), *pagalbeniz* (Heiland) III 103₂₄ (plg. lie. *pagalbenykas* WP 234 ir *pagálbininkas*) ir t. t. (E n d z e l i n s SV 49–50).

Latvių kalboje vietoj priesagų *-iniko-, *-eniko- randame priesagą -nieks, senesniuose raštuose ir tarmėse išlaikiusią senesnes formas -inieks, -enieks (E n d z e l i n s LVG 362–363)⁴², plg. lie. *laukinỹkas*, pr. *laukinikis* ir la. *laūcinieks*, s. lie. *laukeninkas* WP 192 ir la. *laūcenieks*, s. lie. *muitenykas* BB Mt 5,46; WP 295b ir s. la. *muitenieks*. XVI–XVII a. latvių kalbos paminkluose labiau paplitę vediniai su -enieks, o vėlesniuose - su -inieks.⁴³

Latvių kalbos priesagos -enieks, -inieks susidarė priesagai *-eiko prijungus prie priesagų *-eno-, *-ino-. Priesaga *-eiko-, kurią baltų kalbose daugiausia turi tikriniai vardai (asmenvardžiai, vietovardžiai, vandenvardžiai), yra priesagos *-iko- apofoninis variantas, plg. lie. *jauneikà* ir *jaunikis*, *júodeikis* ir *júodikis* "su rūgštimi virta kraujinė sriuba" (B ū g a RR II 99). Priesagą *-eiko galbūt galima įžvelgti ir kai kuriuose slavų kalbų vediniuose su -iks (-icъ), plg. lie. *seniekas* "senas" Ašm ir r. *смапух гreta смапеу* "senis"⁴⁴. Tačiau kitoje dalyje šio tipo vedinių slaviška priesaga -iks (-icъ) yra kilusi iš *-iko-, plg. sl. **brat(r)iks* ir pr. nom. pl. *bratrikai* (Brüder) III 88₅, lie. *Brotỹkai* "Mosėdžio valsčiaus kaimas", *brolykas* greta *brolikas* "brolio sūnus" (S k a r d ž i u s ŽD 131; S ł a w s k i SLP I 91; М а р т ы н о в П р а с л а в . 27). Mat slavų kalbų balsis *i* atitinka tiek ide. **i*, tiek **ei*. Tad slavų (kaip ir baltų) kalbose taip pat galėjo egzistuoti tiek priesagos *-eniko-, *-iniko-, tiek ir jų apofoniniai variantai *-eneiko-, *-ineiko-.

Aptarti duomenys leidžia manyti, kad priesagos *-iko- vedinių raida baltų ir slavų kalbose buvo skirtinga. Slavų kalbos geriausiai išlaikė deminutyvinę šios priesagos funkciją. Vėliau slavų kalbose su priesaga *-iko- imta daryti ypatybės turėtojų pavadinimus. Tokiu būdu čia susidarė sudėtinės priesagos *-eniko-/ -eneiko-, *-iniko-/ -ineiko-, kurios vėliau pateko į baltų kalbas. Vakariniuose baltų kalbų dialektuose kadaise taip pat buvo daromi deminutyvai su *-iko-. Tačiau ilgainiui pastaroji priesaga buvo įtraukta į veikėjų pavadinimų darybos paradigmą. Vėliau ši inovacija iš vakarų baltų kalbų paplito į rytų baltų ir slavų kalbas.

Baltų ir slavų kalbose veikėjų pavadinimams daryti buvo panaudotos dar dvi senos priesagos *-uko- (< u+*-ko-), *-āko- (< ā+*-ko-), kilusios iš tos pačios senosios priesagos *-ko-. Tačiau šių darybos tipų raida abiejose kalbų grupėse daug kuo skiriasi.

* -uko-

Su priesaga *-uko- (skirtingai negu su *-iko-) deminutyvai plačiai daromi visose trijose baltų kalbose. Deminutyvams būdingą mažybinės ar niekinamosios reikšmės atspalvį yra

⁴² Panašiai lietuvių kalbos tarmėse kartais trumpinama priesaga -inykas/-ininkas (LKA III 129). Tokio trumpinimo apraiškų randame jau XVI–XVII a. raštuose (p. z.: *malūnykė* BB Pam 12,6, *priešnykas* Ps 27,2; 31,1; 73,4; 73,23; 78,53, *liežuvnykas* SP I 82₁₂; II 73₁₅) ir prūsų kalboje (pvz., *criztniz* (Teuffer) III 1115–6, nom. pl. *sendraugiwēldnikai* (Miterben) 93g, dat. sg. *waldniku* (dem Könige) 91₂₅).

⁴³ B a l t i n a M. Par -enieks, -inieks un -nieks. – Latviešu valodas kultūras jautājumi, 1984. laid. 20. lpp. 134–139.

⁴⁴ V a i l l a n t Gram. I 143; Т р у б а ч е в О. Н. История славянских терминов родства [toliau - ИСТР]. М., 1959. С. 99.

išlaikę ir dauguma šios priesagos veikėjų pavadinimų, kurie kartais daromi lietuvių ir latvių kalbose, pvz.: lie. *burzdūkas* "neramus daug judantis vaikas", *murmūkas* "murmantis vaikas", la. *rāpucis* "mažas šliaužiojantis vaikas".

Slavų kalbų priesagos *-uko- raida skiriasi nuo baltų kalbų. Slavų kalbose ši priesaga sumišusi su *-iko- ir, apskritai, yra gana reta. Su *-uko- taip pat dažniausiai daromi deminutyvai (pvz.: sl. **synsk* "sūnelis", **domsk* "namukas"). Tačiau kai kuriose slavų (daugiausia pietų) kalbose užfiksuota ir veikėjų pavadinimų. Senieji praslavų kalbai rekonstruoti šio tipo vediniai paprastai neturi deminutyvinės reikšmės atspalvio, pvz.: sl. **gqđsk* "kas groja muzikos instrumentais", **svědsk* "liudininkas" (Wojtyła – Świerzowska PNA 70–79). Lenkų kalboje esama ir tokių veikėjų pavadinimų su -ek, kurie turi pejoratyvinės reikšmės atspalvį, pvz.: *plaček* "verksnys", *grzebek* "kas greitai griebiasi darbo" (Sławkowski SIP I 93).

* -āko-

Kai kuriose lietuvių ir latvių kalbų tarmėse su priesaga *-āko- dažnai daromi deminutyvai, paprastai žymintys vidutinio dydžio gyvus padarus ir daiktus. Tam tikrą niekinamosios reikšmės atspalvį turi ir lietuvių kalboje vartojami šios priesagos veikėjų pavadinimai, pvz.: *klajōkas* "klajūnas", *bliūvōkas* "kas bliauna", *šaipōkas* "kas šaiposi" ir kt.

Slavų kalbų veikėjų pavadinimai su *-āko- neturi deminutyvinės reikšmės atspalvio, pvz.: sl. **pros'ak* "kas prašo", s. sl. *tęžak* "žemdirbys", *žebrak* "elgeta"⁴⁵. Be to, slavų (skirtingai negu baltų) kalbose su *-āko- plačiai daromi vardažodiniai ypatybės turėtojų pavadinimai, pvz.: sl. **novak* "naujokas", **svojak* "švoogeris", **rybak* "žvejas" ir t. t. (Sławkowski SIP I 89–90; Vailiant Gram. IV 326–328). Tokia daryba gali būti labai sena, plg. lie. *naujōkas*, sl. **novak* ir gr. *νεᾶξ*, *νεᾶχος* "jaunuolis", taip pat s. ind. *bhikṣākaḥ* "kas prašo išmaldos" : *bhikṣā* "išmalda" (Brugmann Grdr 501; Schwyzer GG 543; Wackernagel, Debrunner AiG 267).

Dauguma tyrinėtojų mano, kad priesagos *-āko- deminutyvinė reikšmė yra antrinė. Vieni jų tvirtina, kad iš pradžių su ja buvę daromi būdvardžiai iš ā-kamienių veiksmų pavadinimų, pvz.: lie. *abejōkas* "nepastovus, nenuosaikus" J : *abejā* "abejonė", s. ind. *pavākaḥ* "šviesiai spindintis, vaiskus" : *pavā* "gryninimas", lo. *fugāx* "bėgęs" : *fuga* "bėgimas"⁴⁶. Kiti mano, kad deminutyvai su *-āko- yra kilę iš daiktavardžių, reiškiančių kilmę ar priklausymą, pvz.: č. *seslák* "žemdirbys", *Pražak* "pragiškis", l. *rodak* "savo genties žmogus"⁴⁷.

Be to, senovėje su formantu *-k-(*-ko-) buvo daromi singuliatyvai, turintys individualizuojančią reikšmę, pvz.: s. sl. *kamyk* "tam tikras akmuo" : *kamy* "akmuo" (plg. *камень*)

⁴⁵ Vondrák W. Vergleichende slavische Gramatik. Göttingen, 1924. Bd. 1 [toliau – VSG]. S. 609; Wojtyła – Świerzowska PNA 66 tt.

⁴⁶ Brugmann Grdr. 498–501; Ewald F. Die Entwicklung der -k- Suffixes in den indogermanischen Sprachen. – Heidelberg, 1924. S. 11 ff.; Skardžius ŽD 135.

⁴⁷ Gätters A. Indogermanischen suffixe Komparation- und Deminutiv bildungen. – KZ 1954, Bd. 72, S. 47 ff.; Отрембский Я. С. Славяно-балтийское языковое единство. – ВЯ, 1954, вып. 6, с. 31; Трубачев ИСТР 190.

"akmenys"), l. *kostka* "branduolys; žaidimo kauliukai" : *kości* "kaulai", av. *pasuka* "naminis gyvulys" : *pasu-* "gyvulys", lie. *ožkà*, s. sl. *koza* : lie. *ožys*, lo. *sener* : *senis* "senas, bejėgis"⁴⁸. Gal iš čia ir kilo visa vedinių su *-ko- įvairovė?

Taigi slavų kalbose priesagą *-āko- į veikėjų pavadinimų paradigmą atėjo veikiausiai ne iš deminutyvų (kaip lietuvių kalboje), o iš ypatybės turėtojų pavadinimų.

lie. *-tukas*, sl. *-taks*

Nemaža dalis tyrinėtojų lietuvių kalbos priesagą *-tukas* siejo su sl. *-taks* ir manė, kad šios abi priesagos, atsiradusios iš *-tu- + *-ko-⁴⁹. Tačiau veikiausiai jų kilmė yra visai skirtinga.

Lietuvių kalbos priesaga *-tukas*, su kuria dažniau daromi įrankių pavadinimai, atsirado lietuvių kalbos dirvoje, deminutyvinei priesagai *-ukas* prisijungus prie priesagos *-tas*, plg. *grąžtukas* "mažas pjūklelis" ir *grąžtas*, *grūstukas* "medinis įrankis taukams grūsti" ir *grūstas* "pagalys", *kaltukas* "pentelė" ir *káltas*, *plaktukas* ir *pláktas* "didelis kūjis".

Su priesaga *-taks* slavų kalbose yra daromi veiksnių bei jų rezultatų pavadinimai (pvz., s. sl. *izbytaks* "perteklius", *niedostatsks* "stoka, trūkumas", *savitaks* "tomas, skyrius"). Pastaruoju metu imta abejoti, ar ir priesaga *-taks* yra kilusi iš *-tu-, kurią slavų kalbose turi tik supino formos. Galimas daiktas, kad priesaga *-taks* susidarė priesagai *-ko- prisijungus ne prie priesagos *-tu- vedinių, o prie *-to- dalių (В а р б о т Д И С 99).

Vediniai su *-ībā-, *-ibā-, *-ī-

Jau seniai įrodyta, kad baltų kalbų priesaga *-ībā- ir sl. *-ibā- yra kilusios iš ide. *-bho-/-bhā-. Tačiau kaip paaiškinti šių priesagų formų skirtumą?

Slavų kalbų priesaga *-ibā- atsirado priesagai *-bhā- prisijungus prie kamėngalio *i* (pvz.: s. sl. *borьba* : *borь* "mūšis", *rězьba* : *rězь* "pjūvis", *tatьba* "vagystė" : *tatь* "vagis", žr. V o n d r á k VSG 604; S ł a w s k i SLP I 62).

Daugiau neaiškumų kelia lietuvių ir latvių kalbų priesagos *-ībā- kilmė.

Neretai manoma, kad vediniai su *-ībā- iš pradžių buvo daromi iš veiksmažodžių ir priesaga *-ībā- atsiradusi iš *-ī(ti)- + *-bhā- (B r u g m a n n Grdr 388; O t r e b s k i GJL 230). Tačiau tiek lietuvių, tiek ir latvių kalbų senuosiuose raštuose veiksmažodinių šios priesagos vedinių yra nedaug, jie artimi vardažodiniams vediniams ir labai paplito tik XIX a. pabaigoje ar XX a. pradžioje⁵⁰. Tad baltų kalbose su priesaga

⁴⁸К н о б л о ч J. Reste Singulativbildungen im Indogermanischen.– Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, 1958. Bd. 3. S. 207–215; О т р е б с к и J. Beiträge zur indogermanischen Wortbildungslehre. – KZ, 1968. Bd. 81. S. 219–220; О т р е м б с к и Я. [Ред.] Stang Ch. S. Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen.– ВЯ, 1968. No 4. С. 135–136; Г а м к р е л и д з е Т. В., И в а н о в Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы [toliau – Инд.]. Тбилиси, 1984. С. 283.

⁴⁹М е и л л е т А. Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave [toliau – Études]. Paris, 1905. Т. 2. P. 333–334; В р u g m a n n Grdr 492; V o n d r á k VSG 618; S k a r d ž i u s ŽD 139 ir kt.

⁵⁰Б а л т ы н я М. К. Суффиксальное словообразование отглагольных существительных в латышском письменном языке (на *-šana*, *-ums*, *-ība*, *-iens*). Автореф. канд. дис. Рига, 1979. С. 20–22; А м г а з а s S. Lietuvių kalbos veiksmažodžių ir vardažodžių abstraktų sąsaja [toliau – Veiksm. abstr.]. MA Darbai, 1986. Т.

*-ibā- (panašiai kaip ir slavų kalbose su *-ibā-) iš pradžių buvo daromi ypatybių pavadinimai⁵¹ ir tik vėliau veiksnių pavadinimai, plg. lie. *dalýba* : *dalis* → *dalýba* : *dalýti* ir s. sl. *borýba* : *borý* → r. *борьба* : *бороться* (plačiau žr. a u t. Veiksm. abstr. 189 su lit.).

Kiti tyrinėtojai mano, kad baltų kalbose su priesaga *-ibā- buvo daromi vediniai iš i-kamienių daiktavardžių⁵² ir ši priesaga (kaip ir sl. *-ibā-) turėjusi formą *-ibā-, o vėliau ji pakitusi į *-ibā- dėl kitų priesagų įtakos (pvz.: *-i-to-, *-i-no- ir pan.). A. Bammesbergis⁵³ priesagą *-ibā- kildina iš daiktavardžių kamieno *ijo* + *-bhā-. Tačiau lietuvių ir latvių kalbose ypatybių pavadinimai su *-ibā- (skirtingai negu atitinkamai priesagos *-ibā- vediniai slavų kalbose) dažniausiai daromi ne iš daiktavardžių (iš jų baltų kalbose daromi ypatybių pavadinimai su kita priesaga *-istā- < *ijo + *-(s)tā-, žr. a u t. Veiksm. abstr. 120–121), bet iš būdvardžių. Todėl patikimiausia priesagos *-ibā- vedinius sieti su i kamieno būdvardžiais⁵⁴, pvz., lie. tarm. *lýgyba* (la. *līdzība*) : *lýgi*, lie. tarm. *gudrýba* (la. *gudrība*) : *gudri*.

Tad veikiausiai baltų kalbų priesaga *-ibā- santykiauja su sl. * *ibā*- kaip *-iko- : *-iko-, *-ito- : *-ito-, *-ino- : *-ino- ir pan.

Baltų ir slavų kalbose skiriasi ir pačios darybos galūnės *-i- raida. Manoma, kad iš pradžių su *-i- buvo daromi vardažodžiai, reiškiantys priklausymą, pvz.: s. sl. *sqdi* "teisėjas" (<"priklausantis teismui") : *sqds* "teismas", s. ind. *rathi* "vežikas" (<"susijęs su vežimu") : *ratha*- "vežinas, ratai"⁵⁵.

Vėliau kai kuriose indoeuropiečių kalbose galūnės *-i- vediniais imta žymėti moteriškąją lytį. Ypač daug šio tipo vedinių randame indoiranėnų kalbose, pvz.: s. ind. *vrki* "vilke" : *vrkaḥ* "vilkas", *dēvi* "deivė" : *dēvaḥ* "dievas", *rājñi* "karalienė" : *rājan* "karalius" ir t. t. (W a c k e r n a g e l, D e b r u n n e r AiG 368–398: M a y r h o f e r Refl. 130–152 su lit.). Neblogai jie atstovaujami ir germanų kalbose, pvz.: go. *mawi* "mergaitė" : *magus* "berniukas", *frijōndi* "draugė" : *frijōnds* "draugas" (M e i d Wortb. 72–73). Daiktavardžių su *-i-, žyminčių moteriškąją lytį, būta ir slavų kalbose, tačiau prie jų prisijungė priesaga *-kā-, plg. s. ind. *vrki* ir sl. * *vŕlči-ca*, s. ind. *dēvi* ir sl. * *dēvi-ca* (Б о ш к о в и ч

3(96). P. 118–119.

⁵¹ Lietuvių kalboje ypatybių pavadinimas su priesaga *-yba* baigia išstumti vediniai su naujesniu šios priesagos paradigminiu variantu *-ybė* (LKA III, žemėl. Nr. 123. P. 137).

⁵² F r a e n k e l E. Geschichte der griechischen Nomina agentis auf -της, -τωρ, -της(-τ-). Strassburg, 1912, Bd. 2, S. 132; O s t e n - S a c k e n W. F. Zur Entwicklungsgeschichte der Nomina auf slavisch *iba*, littausch *-ybas* *-ybė*, lettisch **-ība-*. IF, 1909. Bd. 26. S. 308.

⁵³ B a m m e s b e r g e r A. Abstraktbildungen in den baltischen Sprachen [toliau–Abstr.]. Göttingen, 1973. S. 133.

⁵⁴ Plg. A r u m a P. Die Verwandtschaftsverhältnisse zwischen Baltischen und Slavischen.– ZfSlPh, 1955. Bd. 24. S. 24; M a р т ы н о в П р а с л а в. 17.

⁵⁵ F r a n k e l E. Slavisch *gospodъ*, lit. *vičšpats*, preuß. *waispattin* und Zubehör [toliau – Slav.].– ZfSlPh, 1950. Bd. 20. S. 63; K u r y ł o w i c z J. The Inflexional Categories of Indoeuropean. Heidelberg, 1964. P. 218; M a y r h o f e r M. Zur iranischen Reflexen des *vrki*- Typus [toliau – Refl.].– Recherches linguistiques : Hommages à Maurice Leroy / Ed. par J. Bingen, F. Mawet. Bruxelles, 1980. P. 132–133; Г а м к р е л и д з е, И в а н о в Инд. 284–285.

ОСНОВЫ 143–206). Baltų kalbose šį darybos modelį iš dalies atspindi tik lie., la. *pati* : *pats* (F r a e n k e l Slav.; LEW 551–552).

Baltų, slavų ir indoiranėnų kalbose su **-i-* daromi moteriškosios giminės **-nt-* dalyviai, pvz.: lie. *vėžanti*, s. sl. *vezqšti* : lie. *vezq̃s*, s. sl. *vezy*, s. sl. *sqšti*, s. ind. *sati* : s. ind. *sant* (B r u g m a n n Grdr 216).

Baltų (skirtingai negu slavų) kalbose galūnė **-i-* buvo panaudota su *u* kamieniu koreliuojamiems moteriškosios giminės būdvardžiams daryti, pvz.: lie. *graži* : *gražūs*, *meili* : *meilūs*. Juos maždaug atitinka indoiranėnų kalbų būdvardžiai su *-vi-*, pvz.: s. ind. *pr̥tvi* "plati žemė", av. *pərə θwi* "paviršius" : s. ind. *pr̥thu-*, av. *pərə θu-*, gr. *πλατύς* "platus" (plg. lie. *plati* : *platūs*), s. ind. *vasvi-* "gerà" : *vasu-* "geras" ir kt.⁵⁶. Taigi polinkis sieti *u*-kamieno būdvardžius su *i*-kamieno vardažodžiais taip pat gali būti labai senas.

Vediniai su **-ūno-*, **-uno-* / *-ouno-*

Jau seniai atkreiptas dėmesys į baltų kalbų priesagos **-ūno-* ir sl. **-ouno-* artimumą. Tiek su viena, tiek su kita dažniausiai daromi ypatybės turėtojų ir veikėjų pavadinimai. Esama ir gana aiškių paralelių, plg. lie. *saldūnas* ir serb.–kroat. *slā̃dun* "saldus vaisius", lie. *tekūnas* ir sl. **tekuns* "ratas, tekinis" (М а р т ы н о в П р а с л а в. 39.). Tačiau kaip paaiškinti šių priesagų formų skirtumą?

Priesagos **-ūno-* vediniai labiausiai paplitę lietuvių kalboje. Latvių ir prūsų kalbose jie gana reti. A. Leskienas lietuvių kalbos priesagą *-ūnas* net laikė slavizmu⁵⁷. Tik 1920 m. K. Būga (RR II 331–376), remdamasis gausia medžiaga, apgynė pastarosios priesagos lietuviškumą ir iškėlė hipotezę, pagal kurią priesaga *-ūnas (-ė)* kaip ir priesagos *-uonas*, *-uonis*, esanti kilusi iš ide. **-ōn-*, išiūrėdamas balsių kaitą *ū* : *uo*. Mat jis manė, kad daiktavardžio *žmuō* "žmogus" formos acc. sg. *žmūni* DP 439₅, *žmūni* 329₂₉, nom. dual. *žmūne* 313₁₉, *žmūne* 314₁₆ buvusios su ilguoju tvirtapradžiu *ū* (t.y. *žmūni*, *žmūne*). F. Spechtas⁵⁸ argumentuotai įrodė, kad pastarosios formos turėjusios trumpąjį *u* (t. y. *žmūni*, *žmūne*) ir iškėlė naują priesagos *-ūnas (-ė)* kilmės versiją. Jo nuomone, tvirtapradžiškai kirčiuojamuose vediniuose (pvz., *karaliūnas*, *viršūnė*, asmenvardžiuose *Bebrūnas*, *Augštūnas* ir t. t.) ši priesaga esanti kilusi iš priesagos **-no-*, priaugusios prie *u* kamiengalio, plg. lo. *tribūnus* "apygardos valdytojas" : *tribus* "apygarda", s. ind. *damūnas-* "namams priklausantis" ir lo. *domus*, sl. **doms* bei lie. *namūnaitis* "ūkininko sūnus ar duktė" J; Grk. Tvirtapradžiškai kirčiuojamuose vediniuose priesagą *-ūnas (-ė)* F. Spechtas tiesiogiai sieja su slaviška priesaga *-yn'a*, kuri nuo J. Zubaty⁵⁹ laikų dažniausiai kildinama iš indoeuropietiškos priesagos **-niā*, priaugusios prie ilgojo *ū* kamieno, t.

⁵⁶S o m m e r F. Das Feminum der *u-* und *i-* Adjektiva im R̥gveda und im Altiranischen. – IF, 1915. Bd. 36. S. 166 ff.; W a c k e r n a g e l, D e b r u n n e r AiG 413–414 su lit.; S t a n g Ch. S. Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. Oslo etc., 1968. S. 261–262.

⁵⁷L e s k i e n A. Die Bildung der Nomina im Litauischen. Leipzig, 1891 S. 395–396. Tvirtapradžiškai kirčiuojamuose vediniuose išskiriama priesaga *-ūnas* iš sl. *-uñs* kildina ir J. Otrębskis (GJL 208).

⁵⁸S p e c h t F. Die Flexion der *n*-Stämme im Baltisch-Slavischen und Verwandtes [toliau – Flexion]. – KZ 1932. Bd. 69.

⁵⁹Z u b a t y J. Studie a články. Praha, 1954. Sv. 2. S. 335–345; M e i l l e t Études 457–458; B r u g m a n n

y. iš *-ūniā- turėjusi išsirutulioti priesaga -ūnē, o vėliau pagal vedinių deivė : diēvas, valdōvas : valdōvė ir pan. payvzdį atsitradusi ir priesaga -ūnas. Tačiau tai labai abejotina (Т р у б а ч е в ИСТР 184). Su sl. -yn'a vediniais siejasi nebent senas lietuviškas socialinis terminas *rykūnia* "reikalų tvarkytoja"⁶⁰, padarytas su priesaga -ūnia, jeigu jis nėra kilęs iš senesnio *rykūnē* (plg. pr. *rikis* (Herre) E 404, *rijks* (Reich) III 49₁₆, *rickawie* (regieret) III 43₂₅)⁶¹. Panašiai sl. -yni vediniams artimas pr. acc. sg. *maldūnin* (Jugent) III 17₁₅ (B r u g m a n n Grdr 215; S p e c h t Flexion 223).

Veikiausiai baltiška priesaga *-ūno- ir sl. *-ouno- skiriasi tik kamiengaliu (panašiai kaip balt. *-ibā- ir sl. *-ibā-). Slaviška priesaga *-ouno- yra kilusi iš priesagos *-no-, prisijungusios prie u/ou kamieno. Šios priesagos apraiškų esama ir baltų kalbose, plg. la. *Perkauns* "Perkūnas" ir sl. *Perunъ*, gr. *κεραυνός* "žaišas", taip pat la. *virsaune* "viršūnė", lie. *gėle-žaunės* "tokia arklių liga" (E n d z e l y n a s B K G F 81). Priesaga *-ouno- balsių kaita skiriasi nuo priesagos *-uno-. Pastarąją galima įžiūrėti la. *dęguns* "nosis", vietovardžiuose *Baidūni*, *Kaikūnas*, *Daugūni* (E n d z e l i n s L V G 320), lie. *Nėrunas* (B ū g a R R II 214, 280–284) ir s. ind. *darunaḥ* "tvirtas" : *daru-* "medis", *tarunaḥ* "jaunas" (plg. gr. *τέρας* "silpnas"), gr. *θαρσυνος* "pilnas pasitikėjimo, pasitikis" : *θαρσός* "ryžtingas, drąsus, nieko nebijantis"⁶².

Baltiška priesaga *-ūno- yra taip pat veikiausiai kilusi iš tos pačios priesagos *-no-, tik prisijungusios prie ilgojo ū kamiengalio⁶³. Be minėtų atitikmenų lotynų ir sen. indų kalbose, tam tikrų šios priesagos apraiškų esama ir slavų kalbose: sl. **Perynъ* : **Perunъ* (plg. lie. *Perkūnas*), **pelynъ* : **pelunъ* "pelynas, metėlė" (S l a w s k i S I P I 134 su lit.), plg. dar r. *беруна* ir lie. *viršūnė*, la. *viršūne*, pr. *Wirsune*⁶⁴. Iš pradžių su priesaga *-ūno- (kaip ir su *-uno-/-ouno-) buvo daromi vardažodiniai būdvardžiai, kurie vėliau sudaiktavardėjo, plg. lie. *rūgštūnas* "priklausantis rūgščiųjų veislei", *saldūnas* "saldinis", taip pat *ilgūnėlis* "ilgas", *mažiūnikas* "mažas".

Grdr 285; V o n d r á k V S G 551; Б о ш к о в и ч Основы 161–166; Б е р н ш т е й н С. В. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы. М., 1974. С. 221 ir kt.

⁶⁰ Plg. K a r a c i e j u s J. Dėl socialinio termino *rykūnia* formos.– LKK, 1983. T. 22. P. 124–127.

⁶¹ K u z a v i n i s K. Dėl kai kurių žodžių kilmės.– Baltistica, 1967. T. 3(1). P. 103.

⁶² B r u g m a n n Grdr 279; S c h u l z e W. Kleine Schriften. Göttingen, 1966. S. 124; S c h w y z e r G G 491; W a c k e r n a g e l, D e b r u n n e r A i G 484–486.

⁶³ Be u kamieno, indoeuropiečių kalbose buvo ir ū kamienas. Pastarasis geriausiai išliko slavų, indoiranėnų ir graikų kalbose, pvz.: sl. **svekry*, s. ind. *śvaśrū-* "anyta", sl. **l'uby* "meilė", gr. *ἰδύς* "kryptis, pažiūros" ir t. t. Baltų (kaip ir germanų) kalbose ilgasis ū kamienas susiliejo su u kamieno paradigma ir visai išnyko (S p e c h t Spracheinheit 255–257; K a z l a u s k a s J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968. P. 218–219). Kamieno ū buvimą dabar rodo lietuviškos priesagos -ūkas (<ū+*-ko-), -ūtas (<ū+*-to-), -ūstas (<ū+*-sto-) ir -ūnas (<ū+*-no-).

⁶⁴ Baltų kalbose yra keli vediniai su senesne priesaga *-ūnā-, plg. la. *bricūna* "išdykęs vaikas" (E n d z e l i n s L V G 320), lie. hidr. *Beržūnā*, *Metrūnā*, *Šerūnā* (V a n a g a s A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. V., 1970. P. 202) ir lo. *lacūna* "dauba, duburys; bedugnė; klanas" : *lacus* "ežeras, kūdra", gr. *χελόμη* : *χέλυς* "vėžlys" (B r u g m a n n Grdr 280; H o f m a n n, L e u m a n n L G 223; S c h w y z e r G G 491). Priesaga -ūnē veikiausiai atsirado dėl ē kamieno produktyvumo (plg. a u t. Gal. dar. 94).

Išvados

Apžvelgę keletą baltų ir slavų kalbų darybos tipų raidą, matome, kad be akivaizdžių bendrybių, kurių dalis, ypač vadinamųjų išskirtinių inovacijų, galėjo atsirasti dėl senų baltų ir slavų kalbų kontaktų, esama nemaža skirtumų.

Toli gražu ne visais atvejais baltų kalbos yra išlaikiusios senesnę būklę už slavų kalbas. Ypač didelis slavų kalbų archaizmas yra senosios veikėjų pavadinimų priesagos *-tel- išlaikymas; baltų kalbose ją visai išstūmė naujosios priesagos *-tā̃jo, *-ē̃jo, kurios slavų kalbose yra gana retos. Slavų kalbose išliko produktyvūs būdvardžiai su *-(i)jō-, kuriuos baltų kalbose pakeitė atitinkami vediniai su *-ino bei *-injo-. Be to, slavų kalbose (kaip ir graikų, indoiranėnų, italikų, germanų kalbose) su *-(i)jō- imta plačiai daryti ypatybių ir kolektyvų pavadinimus. Šio tipo vedinių baltų kalbose beveik visai nėra. Slavų kalbose būdvardžiai su *-ouo- išlaikė seną priklausymo reikšmę, kurią baltų kalbos yra praradę. Daugelyje slavų kalbų su priesaga -iko (<i+*-ko-) plačiai yra daromi deminutyvai, kurie baltų (ypač rytų) kalbose yra smarkiai apnykę. Antra vertus, baltų kalbose žymiai dažniau negu slavų kalbose deminutyvams daryti vartojama kita panašios kilmės priesaga *-uko (<u+*-ko-).

Kaip įrodė K. Liukkonenas⁶⁵, slavų kalbos žymiai geriau negu baltų kalbos išlaikė neišplėstą indoeuropietišką priesagą *-mo-; baltų kalbose prie šios priesagos seniai prilipo kamiengaliai i bei u ir tokiu būdu išplito išvestinės priesagos *-imo-, *-umo- (žr. a u t. Veiksm. abstr. 115–118), dar gana retos slavų kalbose. Pažymėtina, kad priesaga *-imo-, be baltų ir slavų kalbų (plg. lie. *piešimas* ir sl. **pisymo* greta **pismo*, žr. Лиукконен ВОО 106–111 su lit.), yra dar albanų (pvz., *vrapim* < **vrapimas* "bėgimas"⁶⁶) ir hetitų kalbose (pvz., *tethima-* "griausmas, perkūnija"⁶⁷).

Tarp kitų senų baltų ir slavų kalbų darybos skirtumų minėtina skirtinga darybos galūnės *-ī- raida, priesagų balt. *-ibā- ir sl. *-ibā-, balt. *-ūno- ir sl. *-ouno- formų skirtumai.

Visa tai trukdo slavų kalbų darybos sistemą kildinti iš prabaltiškosios ir labiau derinasi su konvergencijos hipoteze, pagal kurią baltų ir slavų kalbos kilusios iš skirtingų šiaurės arealo indoeuropiečių prokalbės dialektų, iš kurių išriedėjo prabaltų, praslavų, pragermanų ir galbūt dar kitos kalbos. Vėliau prabaltų ir praslavų kalbos pergyveno glaudžių kontaktų laikotarpį.

Baltų, slavų ir germanų kalbose su *-(i)jō- imta daryti ypatybės turėtojų ir veikėjų pavadinimus. Veikiausiai prabaltų–praslavų–pragermanų kalbų bendrystės laikais atsirado ir sudėtinė priesaga -itjo (<-ito-+*-jō-), su kuria iš pradžių, matyt, buvo daromi ypatybės turėtojų pavadinimai. Suskilus šiai bendrystei, baltų kalbose šio tipo vediniai gavo deminutyvų, o slavų kalbose – priklausymo bei kilmės reikšmę. Vėliau dėl baltų ir slavų kalbų kontaktų vediniai su -itjo- kai kuriose baltų kalbų (daugiausia vakariniuose) dialektuose įgijo

⁶⁵ Лиукконен К. Восточнославянские отглагольные существительные на -m- [toliau -ВОО]. Хельсинки, 1987. Т.1.

⁶⁶ Десницкая А. В. Древние балкано-балтийские соотношения и албанский язык. – Baltistica, 1983. Т. 19(1). Р. 20.

⁶⁷ Lagochе E. Hittite -ima- : indoeuropéen *-mo-. BSL, 1956. Т. 52. N. 2. Р. 72–82; Gronassер H. Etymologie der hethitischen Sprachen. Lfg. 2. Wortbildung des Hethitischen. Wiesbaden, 1963. S. 177–178.

slavų kalboms būdingą kilmės bei priklausymo reikšmę, o pietiniuose slavų kalbų dialektuose – deminutyvų reikšmę, būdingą baltų kalboms.

Kalbant apie senuosius baltų ir slavų kalbų kontaktus pažymėtina, kad nemaža dalis bendrų baltų ir slavų kalbų darybos inovacijų veikiausiai atsirado baltų kalbose ir tik vėliau pateko į slavų kalbas. Tokia yra veikėjų pavadinimų su priesagomis *-tā̃o-, *-ē̃o-, *-iko- raida. Taip pat veikiausiai baltų kalbose pradėta senąsias o-kamienes priesagas keisti (i)̃o-kamienėmis. Vėliau ši inovacija šiek tiek palietė ir slavų kalbas. Taip atsirado šios priesagos, bendros baltų ir slavų kalboms: *-el̃o-, (iš *-elo-), *-ē̃o-, (iš *-ēlo-), *-ō̃o- (iš *-ōlo-), *-ik̃o- (iš *-iko-).

Tarp apžvelgtų baltų ir slavų kalbų darybos bendrybių priešingą raidos kryptį rodo tik priesagos *iñko-/-ineiko- (<*-ino-+*iko-/-eiko-) ir *eñko-/-eneiko- (<*-eno-+*iko-/-eiko-), kurios veikiausiai susidarė iš pradžių slavų kalbose ir iš čia pateko į baltų kalbas.

Be to, kai kurie darybos tipai, bendri baltų ir slavų kalboms, atsirado šiose kalbų grupėse paraleliai ir ne vienu metu, o kartais ir skirtingais būdais. Antai lietuvių kalboje priesaga *-āko- į veikėjų pavadinimų darybos paradigmą atėjo iš deminutyvų, o slavų kalbose – iš ypatybės turėtojų pavadinimų. Taip pat atskirai baltų ir slavų kalbose veiksmų pavadinimus imta daryti su priesaga *-bhā-, iš kurios kilo balt. *-ibā-, sl. *-ibā-.

WORD FORMATION OF NOUNS IN BALTIC AND SLAVIC (old common traits and differences)

Summary

The article deals with the problem of relations of Baltic and Slavic languages on the base of word formation of nouns. Some archaic features of Slavic word formation in comparison with Baltic one are distinguished: 1) nomina agentis with old Indo-European suffix *-tel- were left whale in Slavic, but they were completely pushed out by the corresponding derivatives with new suffixes *-tā̃o- (<*-tā- +*-ĩo-), *-ē̃o- (<*-ē +*-ĩo-) in Baltic; 2) the adjectives with suffix *(i)̃o- kept their produktivity in Slavic, but they were replaced by the corresponding derivatives with suffixes *-ino-, *-iño- (<*-ino- +*-ĩo-) in Baltic; 3) the substantives with old Indo-European suffix *-mo- were also productive in Common Slavic, but they were changed by the derivatives with new suffixes *-imo-, *-umo- in Baltic.

There are some more old differences in Baltic and Slavic word formation. The suffix *(i)̃o- was often used on the formation of nomina collectiva in Slavic and in many other Indo-European languages (cf. Slav. *sñsje*, Skt. *svapn(i)yam*, Lat. *somnium*, Gk. *ἐν-ύπνιον*, Lith. *sapñys* "dream"), but this type of derivatives is almost unknown in Baltic. Nomina deminutiva with suffix *-iko- (<i+*-ko-) are very productive in Slavic, but they become extinct in Baltic (especially in East Baltic). On the other hand the related suffix *-uko- (<u+*-ko-) is more frequently used in this case in Baltic than in Slavic. Some suffixes have a different form but a similar function in Baltic than in Slavic, cf. Balt. *-ibā- (<i+*-bhā-) and Slav. *-iba* (<i+*-bhā-), Balt. *-ūno- (<ū+*-no-) and Slav. *-uns* (<u/ou+*-no-).

These and other differences show that the Proto-Slavic system of the word formation can be hardly derived directly from Proto-Baltic one. They could be better explained on the base of well known divergences theory, according to which the Baltic and the Slavic languages were descended from the different dialects of the north area of Indo-European parent language and only a bit later the period of close contacts of Proto-Baltic and Proto-Slavic came.

There are some innovations in Baltic, Slavic and Germanic, which came of on the period, when these three groups of languages were not separated from the north dialect area of Indo-European. One of these innovations is sugges-

ted to be the suffix **-iŕio-* (<**-iŕo-*+**-jo-*), the oldest function of which is the formation of nomina atributiva (cf. Lith. *ausŕtė* "wintry cap with ear-tabs", Latv. *lėnŕis* "warm south or west wind", South Slav. *golŕb* "naked, poor man"). Through the process of the meaning specialization the derivatives with suffix **-iŕio-* got the meaning of nomina deminutiva in Baltic (cf. Lith. *sūnŕis*, Latv. *sūnŕis* "a little son"), the meaning of nomina patronimica and originis in Slavic (cf. Slav. *bratŕ*'s "a brother's son", *slobodŕ*'s "countryman from a free land") and the meaning of nomina collectiva in Germanic (cf. MHG. *geveteride* "parents"). Later on the period of close contacts of Proto-Baltic and Proto-Slavic languages some derivatives with this suffix got also the meaning of nomina patronimica and nomina originis in Baltic dialects (especially in West Baltic, cf. Lith. dial. *vókytis*, Latv. *vācŕis* "German") from Proto-Slavic and some of them got the meaning of nomina deminutiva in South Slavic languages (cf. *vŕčŕ*'s "a little wolf-cub") from Proto-Baltic.

There are some old innovations which came of in Proto-Baltic and later fell under the Proto-Slavic language. In this way the development of nomina agentis with suffixes **-tājo-* (cf. Lith. *artójas*, OPruss. *artoys* E 236, Slav *rataj* "ploughman, farmer"), **-ējo-* (cf. Lith. *siuvėjas*, Latv. *šuvėjs*, ORuss. *švej* "tailor"), **-iko-* (cf. Lith. *siuvikas*, OPruss. *schuwikis* (Schuwert) E 496, Slav. *šivc* "tailor") which is very productive in Baltic and very rare in Slavic, could be explained. The process of a substitution of old suffixes with *o* stem for corresponding suffixes with (*i*)*jo* stem is suggested to come of in Baltic and to touch slightly Slavic languages too. The result of this process is the formation of Common Baltic and Slavic suffixes **-eljo-* (from **-elo-*), **-ēljo-* (from **-ēlo-*), **-ōljo-* (from **-ōlo-*), **-ikjo-* (from **-iko-*).